DIN LUPTA POLITICĂ ÎN ANII INSTABILITĂŢII GUVERNAMENTALE: ÎNŢELEGEREA DE LA „CONCORDIA" (FEBRUARIE 1867)

DE

V. RUSSU

După răsturnarea lui Al. I. Cuza şi instaurarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii luptele pentru putere dintre grupările liberale şi conservatoare, mai ales în perioada anilor 1866—1871, au fost deosebit de puternice. La baza acestor frămîntări, care au ajuns la un înalt grad de intensitate, stăteau neînţelegerile existente între burghezie şi moşierime în ceea ce priveşte ritmul de dezvoltare al ţării pe drumul capitalismului. Astfel, moşierimea conservatoare, care acceptase de nevoie dezvoltarea României pe calea noului, se arăta ostilă continuării operei de reformare a statului. De aceea, ea căuta să impună un ritm lent în dezvoltarea ţării şi se străduia să împiedice introducerea unor reforme de natură să grăbească şi să lărgească dezvoltarea capitalistă a României. Considerînd suficiente reformele de pînă atunci, apărătorii acestor concepţii încercau să demonstreze, în parlament sau în presă, inutilitatea unor noi reforme, limitînd toate eforturile la aplicarea celor înfăptuite înainte de 1866.

Burghezia însă, interesată în dezvoltarea mai rapidă a capitalismului, nu putea accepta direcţia pe care încerca s-o imprime moşierimea în politica internă a ţării. Pentru ea, continuarea procesului de modernizare a statului echivala cu consolidarea poziţiilor economice şi politice dobîndite şi, în perspectivă, cu asigurarea rolului preponderent în cadrul noului regim.

În cadrul frămîntărilor politice care au agitat România în anii 1866—1871, înţelegerea de la „Concordia", definitivată în februarie 1867, ocupă un loc deosebit de important. Această înţelegere, înche-

iată între principalele grupări liberale ale vremii, a avut consecinţe din cele mai însemnate asupra vieţii politice din acei ani. Ea a deschis drumul radicalilor spre putere, a influenţat, pentru multă vreme, asupra relaţiilor dintre grupările liberale şi a modificat, într-o mare măsură, raportul de forţe existent atunci între grupările politice de toate nuanţele.

Cu toate acestea, în istoriografia noastră, veche sau nouă, nu s-a acordat atenţia cuvenită rolului jucat de înţelegerea de la „Concordia" în ceea ce priveşte desfăşurarea vieţii politice din perioada instabilităţii guvernamentale. Unii istorici, cum ar fi Frédéric Damé [1] sau N. Iorga [2], nu acordă nici o atenţie constituirii coaliţiei grupărilor liberale. Dintre autorii care s-au oprit asupra înţelegerii de la „Concordia", aproape nici unul nu i-a surprins adevărata semnificaţie. Cei mai mulţi dintre ei au analizat coaliţia grupărilor liberale numai în legătură cu obiectivul ei imediat, adică răsturnarea guvernului Ion Ghica [3]. O analiză mai serioasă asupra înţelegerii menţionate întîlnim doar în sinteza apărută în 1964, unde, între altele, există şi aprecieri în legătură cu programul ce a stat la baza coaliţiei dintre principalele grupări liberale [4].

În comunicarea de faţă, fără a avea pretenţia epuizării subiectului, ne propunem să reliefăm importanţa pactului de la „Concordia" pentru istoria noastră politică. Este vorba, în esenţă, de condiţiile interne şi împrejurările internaţionale care au contribuit la apropierea grupărilor liberale, de programul ce a stat la baza înţelegerii ce face obiectul preocupărilor noastre şi, în sfîrşit, de consecinţele imediate şi îndepărtate ale alianţei dintre radicali, moderaţii lui Kogălniceanu şi „fracţioniştii" din jurul profesorului de istorie universală N. Ionescu.

Înţelegerea de la „Concordia", moment important din istoria luptelor pentru putere din primii ani de existenţă ai regimului politic al burgheziei şi moşierimii, nu poate fi explicată fără cercetarea atentă a condiţiilor interne care i-au dat naştere şi au îngăduit membrilor ei să-şi desfăşoare activitatea în vederea înfăptuirii acelor deziderate în numele cărora s-au solidarizat grupările liberale. Geneza acestei alianţe trebuie căutată, credem noi, în situaţia creată în România după ce s-au pus bazele organizării regimului politic instituit după lovitura de stat de la 11 februarie 1866.

---

[1] *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avenement des princes indigenes jusqu'à nos jours (1821—1900)*, Paris, 1900.

[2] *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939.

[3] Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremberg. Omul şi faptele lui*, Brăila, 1894, p. 263; M. Polihroniade şi Al. Chr. Tell, *Domnia lui Carol I*, vol. I, 1866—77, p. 215; Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuţii la cunoaşterea vieţii, activităţii şi concepţiilor sale*, Ed. şt., Bucureşti, 1963, p. 355—356.

[4] *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., Bucureşti, 1964, p. 540.

După cum se știe, problema organizării noului regim a dat naștere la o luptă îndîrjită între reprezentanții grupărilor liberale și conservatoare, care au participat la lucrările Adunării Constituante [5]. Mai mult decît atît, maniera în care s-a încercat soluționarea acestei mult disputate probleme a provocat adînci nemulțumiri în rîndul grupărilor politice existente în epocă. Astfel, nici una din grupările participante la instituirea și organizarea noului regim nu era satisfăcută de rezultatele obținute la 1866. Fiecare grupare politică, liberală sau conservatoare, a nutrit speranța asigurării unei preponderențe clare și indiscutabile în cadrul noii forme de conducere. Răsturnarea lui Cuza, socotită, chipurile, de interes comun, trebuia doar să deschidă calea pentru realizarea obiectivelor proprii fiecăreia din grupările participante la acest act, cu consecințe însemnate pentru istoria noastră din perioada ulterioară. La 1866, însă, numai conservatorii, care au acționat mai unitar și au fost favorizați de conjunctura internațională, au reușit să-și înfăptuiască o mare parte din obiectivele urmărite înainte și după căderea lui Cuza [6].

Astfel, pentru a nu da decît acest exemplu, conservatorii, datorită motivelor menționate, au putut să-și impună voința în elaborarea acelor prevederi constituționale ce erau menite să le asigure influența politică dominantă în cadrul noului regim. Este vorba, în esență, de faptul că grupările conservatoare au obținut cîștig de cauză în legătură cu acele prevederi constituționale ce urmau să determine culoarea politică a corpurilor legiuitoare. Așa, spre exemplu, prevederile electorale, incluse și în textul constituției, pentru a nu putea fi ușor modificate [7], asigurau preponderența moșierimii în două din cele patru colegii electorale, menite să desemneze membrii Adunării deputaților [8]. Mai mult decît atît, spre deosebire de alte țări, conservatorii au impus pentru senat o bază electorală complet diferită față de aceea a Adunării deputaților. În acest fel, senatul devenea, după cum s-a remarcat chiar de către contemporani, o instituție prin excelență moșierească [9].

Analiza lucrărilor Adunării Constituante ne îngăduie să reliefăm și un alt fapt pe care noi îl considerăm deosebit de important pentru înțelegerea desfășurării vieții politice din perioada ce a urmat instituirii noului regim. Frămîntările politice din februarie—iunie 1866 au dovedit,

---

[5] V. Russu, *Frămîntări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie-iunie)*, în „An. șt. ale Univ. Al. I. Cuza din Iași", secțiunea III, a. Istorie, tomul XIII, 1967, p. 119—129.

[6] Idem. *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie-iunie 1866)*. în *loc. cit.* tomul XVI, fasc. 2, 1970.

[7] *Istoricul partidului național-liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 79—80.

[8] V. Russu, *Frămîntări politice...*, în *loc. cit.* p. 127—128.

[9] G. P. Bacaloglu, *Ce este senatul? Una superfetațiune constituționale*, București, 1869, p. 10.

pînă la evidență, tendința conservatorilor de a limita, în cadrul noului regim, influența politică a grupărilor liberale și, în special, a celei radicale. Ca urmare a acestui fapt, la care trebuie să adăugăm și divizarea ce domnea în tabăra liberală, radicalii s-au trezit în strania situație de „învinși ai lui 11 februarie", ceea ce i-a nemulțumit și i-a determinat să lupte, cel puțin pînă la 1871, pentru o nouă formă de organizare, menită să le garanteze preponderența pe planul vieții politice. Că lucrurile stau așa o dovedește, între altele, lupta deschisă de radicali împotriva constituției de la 1866. Semnificativă în acest sens ni se pare campania pornită de „Românul" lui C. A. Rosetti, campanie începută în toamna anului 1866, împotriva prevederilor electorale [10].

Tendința conservatorilor de a-i împinge pe liberali pe un plan secundar în cadrul noului regim o întîlnim și după încheierea lucrărilor Adunării Constituante. De altfel, această preocupare o putem considera drept o caracteristică a perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară din primii ani ai regimului politic al burgheziei și moșierimii. Pe această linie, se înscriu, între altele, acțiunile întreprinse de fruntașii grupărilor conservatoare, în cea de a doua jumătate a anului 1866. Aceștia, după o colaborare episodică cu radicalii, colaborare impusă de condițiile specifice create după răsturnarea lui Al. I. Cuza, au inițiat, mai ales după 15 iulie 1866, o acțiune de concentrare a forțelor conservatoare cu intenția vădită de a se impune pe primul plan al vieții politice. Apariția ziarului „Ordinea", în al cărui comitet de conducere figurau numele lui Lascăr Catargiu, George Costaforu, Dimitrie Ghica, Aristid Pascal, Alexandru Știrbei, Manolache Costache Iepureanu și Constantin Brăiloiu [11], ni se pare elocventă pentru a reliefa această tendință pe care, de altfel, conservatorii au manifestat-o din plin încă în perioada desfășurării lucrărilor Adunării Constituante. În noile condiții se urmărea, cu precădere, găsirea soluțiilor celor mai potrivite pentru exploatarea la maximum a succeselor obținute cu prilejul elaborării constituției.

De aceea, nu este de loc întîmplător că în ziarul „Ordinea" întîlnim, deseori, alături de propaganda adusă în favoarea ideilor conservatoare, atacuri directe și violente la adresa liberalilor radicali. Dincolo de nota polemică, atît de des întîlnită în presa vremii, surprindem, în articolele publicate de organul conservator, elemente ce ni se par definitorii pentru evidențierea obiectivelor urmărite de reprezentanții moșierimii. Pornind de la teza potrivit căreia după 11 februarie 1866 „era lucrărilor și transformărilor politice va fi pentru un bun spațiu de timp închisă, pentru a face loc unei perioade de

---

[10] „Românul", X, din 23 septembrie 1866, p. 663; ibidem, din 10 octombrie 1866, p. 693—694; ibidem, din 6 octombrie 1866, p. 710.

[11] „Ordinea", I, nr. 1 din 18/30 august 1866, p. 1.

organizare și de dezvoltare a instituțiunilor interioare" [12], organul de presă amintit considera, într-un articol semnat Esarcu, că „partidul oamenilor grupați împrejurul principiilor de conservațiune trebue... a fi preponderent și în majoritate atît în țară cît și în corpurile legiuitoare" [13]. Încercarea de justificare teoretică a legitimității preponderenței conservatorilor demonstra, pînă la evidență, tendința înlăturării grupărilor liberale de la conducerea statului. Această năzuință a fost exprimată clar și categoric de Nicolae Blaremberg, unul din principalii teoreticieni ai ideologiei conservatoare. Acesta, în articolul *A cui e ideea, cine e convins și cine nu s-a desmințit,* declara tranșant că radicalii, spre exemplu, nu mai puteau fi admiși la conducere deoarece, datorită „revoluționarismului" lor, erau incapabili de a guverna. „N-aveți simțul practic, afirma Blaremberg, ați fost formați la o școală rea și trecutul revoluționar vă apasă. Obicinuiți a distruge, nu simțiți c-a venit timpul de a clădi" [14]. Necesitatea organizării [15], atît de des invocată de reprezentanții grupărilor conservatoare, reflecta, în esență, tendința acestora de a împiedica, pentru multă vreme, introducerea unor noi reforme în România. Or, înfăptuirea acestui obiectiv impunea, cu necesitate, dominația exclusivă a conservatorilor și menținerea continuă a liberalilor, și în special a celor radicali, pe un plan secundar în viața politică. Singura rațiune de a fi a liberalilor era, în concepția teoreticienilor conservatori de la „Ordinea", aceea de „a menține pe partidul oposit într-o continuă deșteptare, acțiune, mișcare, elemente de progres și de libertate" [16]. Mai mult, pentru a nu aduce prejudicii noii stări de lucruri, care era considerată opera exclusivă a conservatorilor, liberalii trebuiau constrînși „să fie în minoritate atît în țară cît și în corpurile legiuitoare" [17]. În caz contrar, cuceririle obținute de conservatori după 11 februarie 1866 urmau să fie puse sub semnul întrebării, deoarece, după cum opina C. Esarcu, „acest partid în estremele sale fiind în majoritate și preponderent ni se pare fatalmente predispus de a schimba tendințele și spiritul oricării instituții, de orice natură ar fi spre a face să serve trebuințelor sale de agitație politică" [18].

Liberalii, la rîndul lor, nu au rămas pasivi în fața tendințelor manifeste ale conservatorilor de a se impune, cu orice preț, pe primul plan

---

[12] Ibidem nr. 23 din 9 octombrie 1866, p. 89.
[13] Ibidem nr. 22 din 6 octombrie 1866, p. 86.
[14] Ibidem nr. 31 din 9 noiembrie 1866.
[15] În articolul program *Ce voim noi* se sublinia, între altele „Am triumfat. Acum țara are trebuință d-o bună organizare. Toate interesele noastre o reclamă. Trebuie să sfîrșim cu o agitație fără motiv", ibidem nr. 30 din 6 noiembrie 1866.
[16] Esarcu, *Partidele la noi în țară. Principiile și credințele lor,* ibidem; nr. 32 din 6 octombrie 1866, p. 86.
[17] *ibidem.*
[18] *ibidem.*

al vieții politice. Pentru a contracara ascendentul conservatorilor, care nu făceau nici un secret din direcția pe care voiau să o imprime procesului de dezvoltare al României, radicalii, spre exemplu, s-au organizat în societatea „Amicii Constituțiunii" și au desfășurat, prin intermediul acesteia, o vastă campanie, îndreptată împotriva adversarilor lor politici, pentru a-i împiedica să pătrundă, ca majoritate, în corpurile legiuitoare [19]. Fără a intra într-o analiză mai detaliată asupra acestei probleme, deoarece am depăși limita preocupărilor noastre, ne socotim îndreptățiți să susținem, chiar numai pe baza datelor puse în discuție pînă acum, că, în a doua jumătate a anului 1866, grupările politice, liberale și conservatoare, se găseau, la fel ca în perioada instituirii și organizării noului regim, pe poziții natural contradictorii. Conservatorii erau adepți ai unui ritm lent de dezvoltare, iar liberalii, de toate nuanțele, partizani ai continuării procesului de reformare a țării. Lupta pentru putere, dincolo de interesele personale sau de grup, se explică, credem noi, în funcție de această problemă fundamentală. Tendința de regrupare a forțelor, tendință vizibilă în ambele tabere în perioada ce face obiectul preocupărilor noastre, își găsește izvorul, de asemenea, în aceeași problemă fundamentală a epocii. În a doua jumătate a anului 1866 pozițiile erau precizate. De căutări poate fi vorba, după cum vom vedea, numai în ceea ce privește găsirea mijloacelor socotite necesare înfăptuirii obiectivelor urmărite de cele două mari tabere aflate în luptă.

Alegerile din toamna anului 1866, pentru a nu ne opri și asupra altor evenimente, par să probeze, din plin, justețea afirmațiilor de mai sus. După cum se știe, bătălia electorală din toamna acelui an s-a remarcat, în unele locuri, deși guvernul nu a intervenit în desfășurarea evenimentelor, prin ciocniri de o rară violență [20]. Primele alegeri efectuate pe baza legii electorale din 1866 au scos în evidență cîteva lucruri ce prezintă un interes aparte pentru problema ce face obiectul preocupărilor noastre. În primul rînd, impreciziunea stipulațiilor legii electorale a creat numeroase confuzii care au generat, la rîndul lor, tot atîtea abuzuri [21]. În al doilea rînd, aplicarea în practică a legii electorale de la 1866 a dovedit cu prisosință că, în condiții normale, principalii ei beneficiari nu puteau fi decît conservatorii. Ilustrative în acest sens ni se par evenimentele petrecute în capitală. Este îndeobște cunoscut că Bucureștii, de mulți ani, se aflau sub influența liberalilor radicali. Cu toate acestea, la alegerile din octombrie 1866, radicalii nu și-au putut impune candidații decît făcînd apel la forță.

[19] *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 538—539; N. Iorga, *op. cit.*, p. 39—40.

[20] Referindu-se la acest lucru, marele nostru istoric, N. Iorga, nota: „alegerile se făceau într-o atmosferă de război civil". *ibidem*, p. 38.

[21] Arhivele Statului București, Fond Ministerul de Interne, dos. nr. 201/1866.

Violențele au fost atît de mari încît conservatorii, în urma unui manifest lansat de Comitetul „Ordinei", prezidat de D. Ghica, au bătut în retragere pentru ca luptele electorale să nu ajungă „a lua așa proporțiuni încît să nu se mai poată exercita nici o autoritate asupra gloatelor" [22]. Cazul nu este singular. Și în alte centre, cum ar fi Piteștii, radicalii n-au putut ieși victorioși în alegeri decît prin ilegalități sau violențe [23].

În sfîrșit, rezultatul alegerilor a dovedit, fără putință de tăgadă, că grupările liberale, izolate, nu erau capabile să-și asigure majoritățile necesare pentru a putea să participe la conducerea statului. Astfel, după unele statistici, a căror exactitate însă poate fi pusă la îndoială, în Adunarea deputaților ar fi existat 40 conservatori, 30 liberali radicali, 25 liberali moderați și 20 liberali fracționiști [24]. Divizarea ce domnea în rîndul liberalilor este evidentă, iar datele menționate probează cu suficientă claritate, faptul că nici una din grupările de această orientare nu putea nici să se impună în Adunarea deputaților, nici să dea un guvern omogen. Așa se explică de ce, la deschiderea sesiunii parlamentare, din noiembrie 1866, influența și inițiativa aparțineau conservatorilor, care, deși nu aveau decît o majoritate relativă, se arătau suficient de hotărîți pentru a încerca chiar să-și înlăture adversarii din Adunarea deputaților spre a escalada mai ușor treptele puterii.

Pe această linie se înscriu acțiunile inițiate împotriva lui M. Kogălniceanu și a fruntașilor grupării radicale. Astfel, cu prilejul verificării alegerilor, conservatorii, prin N. Blaremberg, au propus Adunării deputaților un amendament prin care cereau „sfărîmarea colegiului al 3-lea de Ilfov" deoarece, acolo, alegerile s-ar fi făcut sub imperiul teroarei. Prin acest amendament, se urmărea invalidarea alegerii lui I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, N. Golescu și D. Brătianu, considerați drept „espresiunea unor idei estreme" [25]. Propunerea de invalidare a dat naștere la vii discuții în cadrul Adunării. Cu acest prilej, radicalii, considerați drept o minoritate turbulentă, au fost atacați violent pentru metodele utilizate și pentru concepțiile profesate. Între alții, N. Blaremberg, adversar declarat al ideilor democratice, îi considera pe radicali periculoși pentru noul regim deoarece aceștia făceau „profesiunea de a fi primejdioși" și semănau „anarhia ... în spirite și îndoiala în inimi" [26]. De asemenea, pentru a pune capăt violențelor comise „de cîțiva desnădăjduiți", care nu aveau, chipurile, nici un sprijin în țară, N. Blaremberg cerea nu numai invalidarea alegerilor, dar

[22] „Suplimentul al II-lea la Monitorul Oficial", nr. 266, ședința Camerei din 1 decembrie 1866, p. 1257.
[23] „Ordinea", I, nr. 52 din 15/27 decembrie 1866.
[24] *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad. București, 1964, p. 538.
[25] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 266 din 4/16 decembrie 1866, p. 1254.
[26] Ibidem.

şi pedepsirea fruntaşilor radicali spre a nu se crea „un precedent... de natură a descuraja pe oamenii oneşti, a compromite libertăţile noastre publice şi a transforma colegiurile electorale într-o arenă de gladiatori"[27]. În cele din urmă — alegerile au fost validate, dar conservatorii nu au renunţat la planurile lor. Ca urmare a acestui fapt, în şedinţa Adunării deputaţilor, din 10 decembrie 1866, un mare grup de conservatori, în frunte cu Gr. M. Sturdza, D. Ghica, C. Grădişteanu, N. Blaremberg, a propus „o anchetă parlamentară pentru a cerceta violenţele şi ilegalităţile comise la alegeri şi a insista pentru darea în judecată a culpabililor"[28]. Obiectivul propunerii nu este greu de surprins. La sfîrşitul anului 1866, se urmărea, cu insistenţă, discreditarea fruntaşilor radicali şi, pe această cale, înlăturarea lor, temporară sau poate definitivă, din viaţa politică a ţării.

Mai mult decît atît, deputaţii conservatori au urmărit înlăturarea din Adunare şi a fruntaşilor liberalilor de orientare moderată. În acest sens, cazul Kogălniceanu ni se pare cel mai semnificativ. Faptul că în Adunarea deputaţilor au pătruns relativ mulţi partizani ai „omului de la 2 Mai" i-a neliniştit pe conservatori[29]. Această recrudescenţă a „cuzismului" era socotită periculoasă pentru poziţiile deţinute de conservatori în cadrul noului regim şi de aceea s-a încercat, la fel ca în vremea Adunării Constituante, invalidarea alegerii lui M. Kogălniceanu. Propunerea de invalidare a fost făcută, în şedinţa Adunării din 25 noiembrie 1866 de către minoritatea comisiei de verificare a titlurilor de deputaţi pentru colegiul 1 de Covurlui[30]. La aceasta s-a adăugat — parcă spre a dovedi şi mai mult ostilitatea de care era înconjurat Kogălniceanu — şi un amendament semnat de N. Blaremberg, V. Mareş, A. Lahovari, A. Pascal şi A. Sihleanu, amendament prin care fostul colaborator al lui Cuza era acuzat de incapacitate politică[31].

Semnificativ ni se pare faptul că o parte a conservatorilor se dovedea, în acel sfîrşit de an 1866, rigidă şi exclusivistă. Pentru a-şi păstra avantajele cucerite după 11 februarie 1866 o mare parte a conservatorilor se arăta ostilă integrării unor noi grupări liberale în cadrul regimului instaurat în urma loviturii de stat. Că lucrurile stau aşa o dovedesc, între altele, dezbaterile ce s-au purtat în Adunarea deputaţilor în jurul propunerii de invalidare a alegerii lui M. Kogălniceanu. Cu acest prilej, unul din semnatarii amendamentului menţionat, preciza, în şedinţa Adunării din 26 noiembrie 1866, că nu doreşte respingerea alegerii ci a persoanei lui Kogălniceanu care era

---

27 Ibidem.

28 „Monitorul Oficial", nr. 272 din 13/25 decembrie 1866, p. 129.

29 Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Ed. şt. Bucureşti, 1966, p. 437—438.

30 „Monitorul Oficial", nr. 260 din 27 noiembrie/9 decembrie 1866, p. 1226.

31 Ibidem, p. 1227.

„condamnat să poarte crucea lui 2 Mai"[32]. Se urmărea, așadar, nici maî mult nici mai puțin, decît înlăturarea definitivă a celui ce contribuise așa de mult, în 1864, la înfrîngerea politică a moșierimii. Cu toate acestea, la sfîrșitul anului 1866, nu s-a putut ajunge la invalidarea lui Kogălniceanu. Unii fruntași conservatori, între care D. Ghica, s-au opus acestui lucru pentru a nu se ajunge, în focul dezbaterilor, la dezvăluirea adevăratelor cauze care au dus la alungarea „omului de la 2 Mai" din Adunarea Constituantă [33]. În plus, radicalii nu se mai arătau dispuși, în noiembrie 1866, să-i sprijine pe conservatori în lupta ce o duceau aceștia împotriva lui Kogălniceanu. În sfîrșit, în noua Adunare, Kogălniceanu nu mai era un izolat. În sprijinul lui s-au făcut auzite voci curajoase între care s-a remarcat aceea a tînărului Petre Grădișteanu. Acesta nu s-a sfiit să declare că ar fi „mîndru să fi putut purta crucea lui 2 Mai" deoarece „2 Maî... este un catehism politic din cele mai liberale, este democrația în plina ei vigoare" [34]. Aplauzele zgomotoase, de care a fost însoțită această declarație, dovedeau schimbarea ce survenise după alegerile din octombrie 1866. În lunile ce au urmat loviturii de stat din 11 februarie 1866, s-au petrecut evenimente care au avut consecințe din cele mai însemnate asupra relațiilor dintre grupările politice.

Într-adevăr, experiența politică acumulată de liberali, după răsturnarea lui Cuza, nu a rămas fără urmări. Ofensiva continuă a conservatorilor, succesele obținute de ei cu prilejul organizării noului regim, precum și încercarea excluderii din Adunarea deputaților a fruntașilor radicali și moderați a determinat, în cele din urmă, regruparea forțelor liberale. Divizarea ce a domnit în tabăra liberală, pînă spre sfîrșitul anului 1866, a avut efecte negative pentru poziția acestor grupări politice în cadrul noului regim. Pentru a ieși din impasul în care se aflau, impas datorat, în mare măsură, greșelilor de tactică săvîrșite în perioada instituirii și organizării regimului politic al burgheziei și moșierimii, fruntașii principalelor grupări liberale au început să ducă tratative în vederea închegării unei alianțe de natură să îngăduie contracararea ascendentului conservatorilor și, totodată, să permită venirea la conducere a unui guvern care să le reprezinte interesele [35].

După cum se știe, la aceste tratative, care au durat destul de mult, au luat parte radicalii, „maiștii" și „fracționiștii" [36]. De fapt,

---

[32] Ibidem, nr. 261 din 29 noiembrie/11 decembrie 1866, p. 1230.

[33] Ibidem, p. 1231.

[34] Ibidem, p. 1230.

[35] Referindu-se la acest lucru, M. Kogălniceanu, în sedința Adunării deputaților din 28 ianuarie 1869, declara: „După căderea regimului creat de 2 Mai, după 11 februarie, s-a simțit nevoia de a se întruni ambele trunchiuri ale partidului liberal". „Monitorul oficial", nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

[36] *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 540. Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 355.

după informaţiile cunoscute pînă în prezent, principalul rol în purtarea tratativelor, care au dus, în cele din urmă, la înţelegerea de la „Concordia", a revenit radicalilor şi „maiştilor" din jurul lui Kogălniceanu [37]. Faptul acesta are o anumită semnificaţie, ce se impune a fi subliniată. Este vorba, în esenţă, de integrarea în cadrul noului regim a uneia din cele mai importante grupări liberale, care, după 11 februarie 1866, a fost împiedicată să participe la lucrările Adunării Constituante. Integrarea acestei grupări conduse de Kogălniceanu s-a făcut, după cum o dovedesc numeroase informaţii documentare, cu ajutorul şi consimţămîntul liberalilor radicali, care recunoşteau, după numeroase dezamăgiri şi insuccese, „că şi 2 Mai a fost un mijloc spre a conduce ţeara la democraţie" [38]. De aceea, avînd în vedere maniera în care s-a făcut integrarea, cu consecinţe importante pentru viaţa politică, nu putem fi de acord cu teza potrivit căreia M. Kogălniceanu a trecut, „după 1865, pe calea apropierii de moşierime" [39]. De altfel, încercarea conservatorilor de a-l înlătura pe Kogălniceanu din noua Adunare a deputaţilor infirmă, cu prisosinţă, această aserţiune.

În stadiul actual al cercetărilor ar fi greu de stabilit data exactă a începerii tratativelor dintre radicali şi „maişti". De fapt aceasta nu schimbă cu nimic coordonatele problemei. Cert este însă că la începutul lunii februarie 1867 tratativele erau în curs de desfăşurare, iar conciliabulele dintre Kogălniceanu şi conducătorii radicalilor erau supuse unei atente supravegheri din partea poliţiei capitalei. Astfel, din rapoartele prefectului poliţiei Bucureşti, Radu Rosetti, aflăm că, iniţial, tratativele între Kogălniceanu şi radicali s-au desfăşurat acasă la C. A. Rosetti şi I. C. Brătianu [40]. Ulterior, probabil, după ce s-au stabilit principalele condiţii ale înţelegerii, tratativele au fost con-

---

37 Christodul Suliotis, *op. cit.*, p. 263; Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 355.

38 M. Kogălniceanu, *Programa de la Mazar Paşa aplicată de guvernul d-lui I. C. Brătianu*, Bucureşti, 1883, p. 6. Referindu-se la aceste tratative, în şedinţa Adunării deputaţilor din 22 ianuarie 1868, M. Kogălniceanu sublinia, între altele: „Anul trecut s-a permis să ia parte la acel tratat şi foştilor cuzişti şi atunci acei oameni cari au avut nenorocirea de a servi, unii pînă la a noua oră... şi alţii chiar pînă la a douăsprezecea oră pe fostul domnitor, se primeau ca nişte oameni cari cu bună credinţă veneau să sprijine regimul actual, căci vă declar că înainte de 10 Mai nu erau nici biruitori nici biruiţi". „Monitorul oficial", nr. 18 din 24 ianuarie/5 februarie 1868, p. 113.

39 *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., Bucureşti, 1964, p. 539—540.

40 La 2 februarie 1867, spre exemplu, într-un raport al prefectului poliţiei capitalei se sublinia că „aseară Kogălniceanu au petrecut la Brătianu cu Rosetti şi alţii din stînga. Alt nimic decît încă o noapte pierdută". Bibl. Acad., Arhiva I. Ghica, mapa VIII, varia 11, f. 45. Într-un alt raport din 4 februarie 1867, se nota: „Nu s-a întîmplat nimic. Aseară Kogălniceanu au petrecut toată seara în cea mai mare intimitate la Rosetti unde pînă la un timp au fost şi Brătianu, dar care pe urmă s-a dus la consulul francez. Brătianu, continua prefectul poliţiei, n-a fost chemat la palat şi nici a văzut pe Vodă ci a fost numai de s-a înscris la fratele Măriei Sale. La Florescu aseară, unde era Bengescu şi Balica erau 18 ofiţeri, toţi îmbrăcaţi în civil au stat pînă la 1 şi alţii pînă la 2". *ibidem*, f. 47.

tinuate, cu o participare mai largă, la hotelul „Concordia" [41]. La aceste întruniri au participat 50—60 deputați liberali, care au desemnat și o comisie pentru alcătuirea programului coaliției. În această comisie, după relatările ziarului „Românul", au intrat M. Kogălniceanu, G. Vernescu, P. Cernătescu, I. C. Brătianu și N. Ionescu [42]. Ultimul, respectiv conducătorul „fracțiunii libere și independente", n-a participat la lucrările comisiei, deoarece era ostil ideei existenței unui program comun de acțiune [43].

Programul de la „Concordia", întocmit de I. C. Brătianu, M. Kogălniceanu și G. Vernescu, retușat apoi de C. A. Rosetti, discutat ulterior în mai multe întruniri, a fost adoptat, la sfîrșitul lui februarie 1867, într-o adunare la care au luat parte 50 de deputați din centru și stînga [44]. Demn de remarcat ni se pare faptul că între semnatarii programului nu-i întîlnim pe „fracționiștii" lui N. Ionescu [45]. Explicația acestui fapt, după unii cercetători, ar trebui căutată în deosebirile de „vederi dintre C. A. Rosetti și N. Ionescu, în chestiunea libertății conștiinței, primul fiind pentru libera cugetare" [46]. Această ipoteză este discutabilă. Am văzut mai înainte că N. Ionescu n-a voit să participe la elaborarea programului de la „Concordia". Nu este exclus, credem noi, ca reprezentanții „fracțiunii", dornici să-și consolideze pozițiile în Moldova, să fi fost nemulțumiți de ascendentul „maiștilor", spre care se îndreptau, atunci, în mod vădit, atențiile radicalilor. În plus, „fracționiștii", care nu aveau nici o idee mare înscrisă pe drapelul lor, remarcîndu-se doar printr-o opoziție zgomotoasă, preferau, probabil, să fie liberi de orice angajament, pentru a se putea manifesta nestingheriți, pro sau contra viitorului guvern.

Programul de la „Concordia", alcătuit dintr-un preambul și 11 articole, reflectă, în esență, preocuparea reprezentanților grupărilor liberale de a găsi mijloacele necesare pentru consolidarea statului național și pentru dezvoltarea sa continuă prin introducerea unor reforme de natură să impulsioneze toate ramurile de activitate. Spre deosebire de conservatori, care se împotriveau atunci introducerii unor reforme, semnatarii programului menționat se pronunțau categoric în favoarea continuării procesului de modernizare a statului, condiție sine qua non pentru valorificarea pe o scară superioară a potențelor materiale și spirituale ale națiunii. Demn de subliniat ni se pare și faptul că ideile fundamentale cuprinse în acest program reliefează, în fond,

---

41 „Monitorul Oficial", nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

42 „Românul", XI, din 26 februarie 1867, p. 165.

43 Ibidem.

44 Ibidem, p. 165—166; „Monitorul Oficial", nr. 35 din 14/26 februarie 1869, p. 234.

45 Vezi semnatarii programului, în Vintilă C. A. Rosetti; *Amintiri istorice și programele liberale de la 1848 pînă astăzi*, București, 1389, p. 185.

46 *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 540.

o continuitate în ceea ce privește lupta pentru progres. De altfel, chiar în preambulul programului, se sublinia că profesiunea de credință a semnatarilor nu era „decît intronarea principiilor egalitare și liberale care — deși prin osebite căi — pururea au însuflețit și au condus partida liberală din România, în curs de aproape douăzeci de ani, cu începere de la 1848 și pînă astăzi"[47]. Faptul nu este întîmplător. Mulți dintre semnatarii programului erau cunoscuți pentru activitatea lor revoluționară, pentru energia cu care au luptat în vederea reducerii handicapului ce despărțea România de statele avansate din centrul și apusul Europei. Noutatea consta însă în adaptarea la condițiile concrete de atunci a unor idei care au stăpînit, vreme de decenii, mințile și energiile unei generații ce și-a făcut un punct de onoare din lupta pentru progres și libertate.

Principala preocupare a semnatarilor programului era legată de „apărarea și dezvoltarea naționalității române"[48]. Eforturile trebuiau canalizate, se sublinia în primul articol al pactului de la „Concordia", pentru a exista întotdeauna posibilitatea de a acționa spre „a se respecta și drepturile și interesele României de către țările străine"[49]. La prima vedere s-ar părea că este vorba numai de consolidarea stării de fapt. În realitate, ținînd seama de complicațiile existente pe plan internațional, în anii 1866—1867, se pare că autorii programului vizau scopuri mai înalte. Astfel, este îndeobște cunoscut că împrejurările internaționale de atunci păreau să deschidă perspective favorabile pentru cucerirea independenței și înfăptuirea unității depline. Printre rîndurile programului de la „Concordia", poate fi surprinsă, credem noi, tendința liberalilor de a se folosi de împrejurările internaționale, în vederea realizării acestor deziderate majore.

În legătură cu aceste obiective, trebuie pusă, considerăm noi, preocuparea legată de găsirea soluțiilor celor mai potrivite pentru a se ajunge la înarmarea generală a poporului. Astfel, în articolul patru al Programului se preciza că România, neavînd posibilitatea întreținerii unei mari armate permanente, trebuia să găsească mijloacele necesare spre a putea „chema sub arme cu grăbire și cu mici cheltuieli cel mai mare număr posibil de luptători"; forțele armate se impunea a fi organizate în așa fel „încît să găsească în țară toate mijloacele de echipare și de înarmare în modul cel mai puțin costisitor"[50]. Asemenea preocupări nu puteau izvorî numai din rațiuni legate de nevoia apărării securității statului. De altfel, precizarea făcută în acest articol, în legătură cu faptul că „națiunile cele mai puternice se ocupă mai mult decît oricînd de mijloacele lor de atac și de apărare, de forțele

[47] Vintilă C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 174—175.
[48] *ibidem*, p. 175.
[49] *ibidem*.
[50] *ibidem*, p. 177—178.

lor armate" [51], ne lasă să bănuim existența la liberali a unei convingeri referitoare la apropiata izbucnire a unui conflict general european, care ar fi favorizat înfăptuirea dezideratelor majore ale națiunii române.

O mare importanță se acorda, în acest program, și instrucțiunii publice, considerată drept principalul mijloc pentru ridicarea culturală a națiunii și pentru crearea condițiilor propice unei participări cît mai largi și conștiente a populației la viața politică. „Libertățile și garanțiile cetățenești, se sublinia, spre exemplu, în articolul al treilea, numai atunci se vor înrădăcina la noi într-un chip nestrămutabil, cînd cei care le posedă vor avea cunoștință deplină și luminată despre însemnătatea și buna lor întrebuințare" [52]. În vederea atingerii acestui țel, liberalii se angajau să lupte pentru ca învățămîntul primar, declarat încă de la 1864 drept obligatoriu și gratuit, „să devie și în fapt precum este în lege" [53]. Demn de remarcat ni se pare și faptul că reprezentanții grupărilor liberale nu au neglijat nici celelalte ramuri ale învățămîntului. Așa, spre exemplu, în legătură cu învățămîntul secundar și superior, se susținea necesitatea urgentă a introducerii unor reforme „pentru ca fiii români să poată găsi în patria lor toate mijloacele de luminare ce pînă acum, din nenorocire, mai numai cei avuți le puteau dobîndi în țări depărtate" [54].

Preocuparea pentru dezvoltarea învățămîntului era firească și justificată. Mersul înainte al României pe calea progresului era greu de imaginat fără o dezvoltare corespunzătoare a învățămîntului. Programul de la „Concordia", cel puțin teoretic, căuta să dea un răspuns acestei necesități.

Demn de subliniat ni se pare și faptul că reprezentanții grupărilor liberale — îi avem în vedere pe cei care au încheiat înțelegerea ce face obiectul preocupărilor noastre — s-au arătat interesați, într-un grad foarte înalt, și de găsirea soluțiilor necesare pentru impulsionarea dezvoltării economice a României. În program se evidenția, între altele, existența unei grave crize financiare, care s-ar datora, după opinia deputaților liberali, insuficientei valorificări a resurselor materiale ale țării, sistemului vicios de impozite și lipsei instituțiilor moderne de credit. Pentru a se pune capăt acestei stări de lucruri, se preconizează modificarea sistemului de impozite și organizarea creditului prin înființarea de bănci agricole și comerciale. În vederea dezvoltării industriei, comerțului și agriculturii se acorda o atenție specială modernizării căilor de comunicație, care erau considerate, atunci, principalul mijloc pentru impulsionarea acestor ramuri ale economiei.

---

[51] *ibidem*, p. 177.
[52] *ibidem*, p. 176.
[53] *ibidem*, p. 177.
[54] *ibidem*.

„Cu acest mod, se sublinia în articolul al cincilea, vom da viață agriculturii și industriei noastre, vom mări avuția particulară și prin aceasta chiar vom înmulți și resursele tezaurului public[55], deoarece, se preciza în continuare „fără un comerciu, fără o industrie prosperă, un stat nu poate înainta"[56]. Agriculturii, apreciată drept „singurul și marele nostru izvor de avuție națională"[57], i se rezerva însă și un articol special, în care se sublinia, printre altele, necesitatea asigurării unui regim de stabilitate în lumea satelor, stabilitate grav atinsă prin consecințele secetei, foametei și holerei din anii anteriori. În acest domeniu, autorii programului nu găseau altă soluție decît „esacta și la timp executare a tocmelilor agricole, care de îndată ce vor fi făcute cu bună credință trebuie să fie puse sub scutul legei"[58]. Din acest punct de vedere, liberalii, în ceea ce privește țărănimea, nu se deosebeau, prea mult, de conservatori, care, la rîndul lor, susțineau, necesitatea executării la timp și în bune condiții a contractelor de învoieli agricole.

Din program se mai pot desprinde preocupări în legătură cu îmbunătățirea administrației, asigurarea independenței magistraților, responsabilitatea ministerială și descentralizarea administrativă.

Moldova, dar mai ales Iașul, acest leagăn al Unirii, se bucura de o atenție specială din partea autorilor programului de la „Concordia". În articolul al zecelea, spre exemplu, spre a îmbunătăți situația din Moldova, unde existau anumite nemulțumiri după 1859, se recomanda „o largă sistemă de căi de comunicație, realizarea navigabilității Prutului și îndeosebi cît mai curînda construire a căii ferate, care să lege Iași — București și porturile dunărene"[60]. În acest fel, își exprimau speranța deputații liberali, se va putea „da înflorirea acestor localități și îndeosebi vechei capitale a Moldovei a cărei bunăstare și prosperitate trebuie pururea să ne fie scumpă"[61]. Grija manifestată pentru situația Moldovei nu este întîmplătoare. Ar fi suficient să amintim prezența lui Kogălniceanu în comitetul de elaborare al programului pentru a găsi o explicație în legătură cu propunerile menționate. Socotim însă necesar să subliniem faptul că aceste preocupări datează înainte de 1867. Reactualizarea lor era menită să înlăture una din cauzele disensiunilor existente între grupările liberale moldovene și muntene spre a curăța drumul de piedicile ce îngreunau constituirea unui partid liberal în sensul propriu al cuvîntului.

---

55 *ibidem*, p. 179.
56 *ibidem*.
57 *ibidem*, p. 183.
58 *ibidem*, p. 184.
59 *ibidem*, p. 183.
60 *ibidem*.
61 *ibidem*, p. 184.

Acestea sînt, în linii mari, principalele prevederi ale programului în jurul căruia s-au unit, în februarie 1867, principalele grupări liberale din România, excepție făcînd doar puținii partizani aflați în jurul moderatului Ion Ghica. Programul reflectă, după cum am încercat să arătăm, preocupări serioase în legătură cu introducerea unor noi reforme pe plan intern și, în același timp, prin unele din prevederile sale atestă tendința liberalilor, în special a celor radicali, de a realiza, dacă împrejurările ar fi fost favorabile, independența și desăvîrșirea unificării statului.

Închegarea coaliției dintre principalele grupări liberale nu a rămas fără urmări. O primă consecință a încheierii acestei alianțe poate fi surprinsă în legătură cu modificarea raportului de forțe din cadrul Adunării deputaților. Astfel, în februarie 1867 s-a putut crea o majoritate relativă de orientare liberală, care a început să acționeze deschis împotriva guvernului Ion Ghica spre a-l înlătura de la conducere.

Este îndeobște cunoscut că situația acestui guvern, după deschiderea sesiunii parlamentare, din noiembrie 1866, a fost oarecum stranie. Guvernul, lipsit de partizani și de autoritate, nu era dorit de nici una din grupările politice, dar nici conservatorii, nici liberalii de diferite nuanțe nu se arătau dornici să-l răstoarne, întrucît nu se constituiseră încă majorități capabile să dea un nou cabinet. De aceea, de la 15 noiembrie 1866, după cum aprecia chiar Ion Ghica, a existat o continuă criză ministerială [62], dar guvernul, deși și-a dat de mai multe ori demisia [63], nu a căzut decît la sfîrșitul lui februarie 1867, adică în momentul în care alianța liberală era închegată.

Așa se explică de ce, la 20 februarie 1867, cînd s-a pus problema votării bugetului, P. Grădișteanu, unul din semnatarii programului de la „Concordia", a declarat guvernul nedemn de încredere și a propus să i se dea un vot de blam [64].

Propunerea votului de neîncredere n-a fost sprijinită de conservatori, întrucît aceștia își dădeau tot mai mult seama că nu ei vor fi succesorii guvernului Ion Ghica, atît datorită constituirii alianței liberale, cît mai ales ca urmare a faptului că, în împrejurările internaționale de atunci, șeful statului se orienta tot mai mult spre liberalii radicali. Or, conservatorii nu doreau un guvern radical. Venirea radicalilor la conducere era socotită drept un pericol pentru noul regim deoarece, după cum scria ziarul „Ordinea", reprezentanții acestei grupări erau „oameni ale căror doctrine incendiare înspăimîntă cu drept cuvînt pe toți pacinicii cetățeni". De aceea, majoritatea conservatoare a comisiei, constituite pentru analiza votului de neîncredere, s-a pronunțat împotriva acestei propuneri. Numai minoritatea, în care intra

---

[62] „Monitorul Oficial", nr. 44, din 23 februarie/7 martie 1867, p. 319.
[63] Ibidem, nr. 285 din 31 decembrie/12 ianuarie 1866, p. 1356.
[64] Ibidem, nr. 44, din 23 februarie/7 martie 1867, p. 319.

şi I. C. Brătianu, a cerut votul de blam. Poziţia era motivată prin acuzaţiile potrivit cărora guvernul s-a făcut vinovat de încălcarea demnităţii ţării cu prilejul tratativelor pentru recunoaşterea prinţului străin; a încheiat un împrumut oneros, n-a pus în aplicare legea de vînzare a bunurilor statului şi nici măsurile referitoare la oprirea exportului de cereale şi la interzicerea fabricării rachiului din cereale. În plus, se evidenţia faptul că guvernul Ion Ghica neavînd o majoritate în Cameră era „antiparlamentar şi anticonstituţional“ [65]. Or, această situaţie a existat încă de la deschiderea sesiunii corpurilor legiuitoare. De-abia în februarie 1867, însă, liberalii au început să facă caz de respectarea principiilor constituţionale deoarece numai acum erau siguri că vor putea prelua succesiunea guvernului Ion Ghica.

După cum se ştie, guvernul Ion Ghica, a fost răsturnat de la conducere la 21 februarie 1867 cu o mică majoritate. Din 115 deputaţi, 59 au votat moţiunea de neîncredere, iar 56 s-au pronunţat împotriva ei [66]. După căderea guvernului Ion Ghica, în urma unor tratative destul de lungi şi anevoioase, s-a format, la 1 martie 1867, un nou cabinet prezidat de moderatul C. A. Creţulescu. Criza ministerială a durat destul de mult deoarece conservatorii, consultaţi de domnitor, nu au fost de acord cu constituirea unui guvern liberal radical [67]. Din această cauză, a fost nevoie de găsirea unui prim-ministru care să nu aibă o culoare politică bine definită şi, în acelaşi timp, să nu fie o personalitate de primă mărime. Alegerea a căzut, în cele din urmă, asupra lui C. A. Creţulescu, care era un moderat în principii şi, totodată, un om lipsit de personalitate. Era „un om de paie“, după cum îl caracterizează unii autori [68]. C. A. Creţulescu avea, totuşi o calitate: era un boier, ceea ce i-a determinat pe conservatori să-l accepte [69].

Orientarea noului guvern nu era dată însă de primul ministru, ci de ministrul de interne I. C. Brătianu, care a fost, de fapt, sufletul acestui cabinet. Intrarea liberalilor radicali în noul guvern are o anumită semnificaţie. La sfîrşitul anului 1866 şi la începutul lui 1867 împrejurările internaţionale erau mai mult decît complicate. Astfel, în această perioadă, atît în est, cît şi în vest, se îngrămădeau la orizont norii tot mai ameninţători ai războiului. În răsărit, răscoala izbucnită în Creta ameninţa să ducă la redeschiderea problemei orientale dar cu complicaţii mult mai serioase decît înainte, datorită faptului că în centrul şi apusul Europei contradicţiile dintre marile puteri erau deosebit de puternice [70]. În Balcani, spre exemplu, au început pregătiri serioase

65 După „Românul“, din 23 februarie 1867, p. 154.

66 *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 540.

67 *ibidem*.

68 M. Polihroniade şi Al. Chr. Tell, *op. cit.*, p. 218.

69 *ibidem*, p. 217.

70. **A. Дж. П. Тэйлор, Борьба за госпоудству в Европе. 1848—1918, Москва, 1958**, p. 200—220.

antiotomane, atît din partea grecilor, sîrbilor și bulgarilor, cît și din partea Rusiei, care urmărea să profite de noua conjunctură. Emisari greci, sîrbi și muntenegreni au vizitat Bucureștii și au făcut propuneri de alianță în vederea unui război cu Turcia [71]. În România, exista speranța generalizării insurecției cretane prin ridicarea popoarelor din Balcani, ceea ce ar fi permis cucerirea independenței. În același timp, exista și speranța că, în asemenea condiții, ar putea izbucni mișcări revoluționare ale naționalităților din Austria, care să ducă la prăbușirea acestui imperiu și la împiedicarea înfăptuirii dualismului. Prăbușirea Austriei, care nu avea pe cine să se sprijine în occident, ar fi permis, credeau atunci reprezentanții liberalilor, înfăptuirea unirii Transilvaniei la România. Speranța era cu atît mai mare cu cît, în occident, adîncirea contradicțiilor dintre Franța și Prusia făcea inevitabilă izbucnirea unui război.

În atari condiții, eventualitatea izbucnirii unui război general european nu era exclusă, iar cercurile liberale din România aveau convingerea că, într-o asemenea situație, harta politică a Europei va suferi substanțiale modificări, în favoarea popoarelor din centrul și răsăritul Europei. Așa se explică de ce, la începutul anului 1867, domnitorul s-a orientat tot mai mult spre liberalii radicali, care păreau cei mai indicați să conducă destinele țării într-o asemenea conjunctură.

Victoria reprezentanților înțelegerii de la „Concordia" a fost ușurată și de faptul că, în împrejurările de atunci, un guvern conservator era inoportun, deoarece reprezentanții grupărilor de această orientare erau ostili cuceririi independenței pe cale revoluționară. Conservatorii se pronunțau categoric pentru „cea mai strictă neutralitate" spre a nu compromite „situațiunea «țării» în aventure" [72]. Or, în condițiile de atunci era nevoie la conducere de oameni cu alte concepții în domeniul politicii interne și externe. Radicalii păreau oamenii momentului. Ca urmare a acestui fapt, chiar și liberalii moderați din jurul lui M. Kogălniceanu au acceptat ca radicalii să aibă preponderență în cabinetul constituit după căderea guvernului Ion Ghica.

În afară de aceasta, în momentul constituirii înțelegerii de la „Concordia", grupările conservatoare străbăteau un moment de criză. Unitatea de acțiune, care a existat în 1866, a încetat la începutul celui următor. Încetarea apariției ziarului „Ordinea", care concentrase în jurul său pe principalii conducători ai grupărilor conservatoare, este semnificativă în acest sens.

Constituirea coaliției grupărilor liberale a îngăduit venirea la conducere a grupării radicale, care va domina cu autoritate, pînă în noiembrie 1868 cînd, sub presiunea puterilor garante, guvernul N. Golescu a fost nevoit să se retragă. În afară de aceasta, închegarea înțe-

---

[71] N. Iorga, *op. cit.*, p. 46—49.
[72] „Ordinea", I, Nr. 33 din 13 noiembrie 1866.

legerii de la „Concordia", a permis integrarea în noul regim a uneia din grupările liberale cele mai importante, şi anume, aceea a moderaţilor conduşi de Kogălniceanu. Ca urmare a acestui fapt, „omul de la 2 Mai şi învinsul de la 11 februarie", a putut nu numai să reintre în viaţa politică, dar şi să joace, o anumită perioadă, un rol de primă mînă, mai ales atunci cînd a fost ministru de interne în cabinetul prezidat de D. Ghica.

Înţelegerea de la „Concordia" ar putea fi considerată, într-un anumit fel, drept prima încercare de constituire a unui partid liberal în România. Astfel, principalele grupări liberale, cu excepţia celei conduse de Ion Ghica, care, de altfel, nu avea nici o influenţă în ţară, s-au unit în jurul unui program, pe care s-au angajat să-l pună în practică, şi au colaborat la constituirea unui guvern în care intrau mai mulţi semnatari ai pactului de la „Concordia". Cu toate acestea, alianţa din 1867, închegată sub auspicii atît de favorabile, nu s-a transformat într-un partid în sensul propriu al cuvîntului. La aceasta au concurat mai mulţi factori. Astfel, radicalii, odată ajunşi la conducere, şi-au manifestat deschis dorinţa de a juca principalul rol în viaţa politică. În vederea atingerii acestui obiectiv, în alegerile din toamna anului 1867, ministrul de interne I. C. Brătianu a căutat să-şi impună partizanii în majoritatea colegiilor electorale şi aceasta în dauna celorlalte grupări liberale. Cu prilejul acestor alegeri, mulţi dintre semnatarii pactului de la „Concordia" au fost împiedicaţi să pătrundă în parlament. Faptul acesta a provocat adînci nemulţumiri în rîndul liberalilor moderaţi din jurul lui M. Kogălniceanu. Acesta, nemulţumit de tendinţele manifestate de radicali şi de metodele utilizate pentru a ajunge la preponderenţă pe plan politic, a căutat, la rîndul său, să-şi constituie un partid propriu în care să concentreze toate elementele liberal moderate din ţară. Încercarea lui Kogălniceanu, vizibilă în timpul alegerilor din 1869, cînd le-a plătit poliţa radicalilor combătîndu-i cu străşnicie, nu a dus la rezultatul scontat. Singura urmare a tendinţelor de hegemonie, tendinţă manifestată, pe rînd, de una sau alta din grupările amintite, este legată de adîncirea contradicţiilor dintre grupările liberale, adîncire care a contribuit, în mare măsură, la trecerea conservatorilor pe primul plan al vieţii politice. Constituirea unui partid liberal a fost posibilă numai în 1875, deoarece pe baza experienţei istorice acumulate s-a ajuns la concluzia că nici una din grupările liberale, singură, nu putea nici să cucerească puterea nici să se menţină multă vreme la conducere.

L'ENTENTE DE „CONCORDIE". CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA LUTTE POLITIQUE PENDANT LA PÉRIODE DE L'INSTABILITÉ GOUVERNEMENTALE (1866—1871)

Résumé

Dans les luttes politiques qui ont agité la Roumanie pendant les années 1866—1871, l'entente de l'hôtel „Concordie" représente un moment particulièrement important. Réalisé entre les principales fractions libérales, cette entente a eu de très importantes conséquances sur la vie politique de l'époque. Elle a ouvert aux radicaux la voie au pouvoir, a influencé, assez longtemps, les relations entre les fractions libérales et a modifié substantiellement le rapport des forces entre tous les groupements politiques de l'époque. Pour éclaircir la genèse de l'entente, l'auteur a insisté sur les condition internes qui l'ont provoquée et qui ont permis aux participants de militer pour la réalisation de leurs désiderata. C'est principalement la situation de l'après 11 Février 1866 qui explique la genèse de l'entente de „Concordie".